

21. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок ХХ ст.) [Текст] : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Г.В. Степаненко. – К., 2002.
22. Титлинов Б. Духовная школа в России в XIX столетии. – Вып. 1. (Время Комиссии духовных училищ) : К столетию духов.-учеб. реформы 1808 г. / Б. Титлинов. – Вильно, 1908. – 383 с.
23. Рыбкин Г. Православие на службе у самодержавия в России / Г. Рыбкин. – М., 1930. – 105 с. ; Новицкий Р. Роль церкви в империалистической войне / Р. Новицкий. – М., 1939. – 97 с. ; Грекулов Е.Ф. Православная церковь – враг просвещения / Е.Ф. Грекулов. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 192 с.
24. Ульяновський В.І. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. Вип. 1. Спроба реконструкції кириличної збірки / Василь Іринархович Ульяновський, Оксана Кошіль ; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К. : НКПІКЗ, 2008. – 192 с.
25. Федоров В.А. Русская Православная Церковь и государство. Синодальный период. 1700–1917 / В.А. Федоров. – М., 2004. – 76 с.
26. Шип Н.А. Видавнича і просвітницька діяльність Київської духовної академії / Н.А. Шип // Київська старовина. – 1999. – № 3. – С. 3–16 ; Шип Н.А. Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX – початок ХХ ст.) / Н.А. Шип // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 63–76 ; Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ ст. / С.О. Гладкий ; Запор. державний університет. – Запоріжжя, 1997. – 50 с.

Иваниук И.А. РОЛЬ МОНАСТЫРЕЙ И МОНАСТЫРСКИХ БИБЛИОТЕК КИЕВА В ДУХОВНОМ ОБРАЗОВАНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматривается процесс становления системы монастырских школ, который связан с образовательными реформами в Российской империи в XIX ст. Особое внимание обращается на роль монастырей и монастырских библиотек Киева в духовном воспитании мирян и профессиональной подготовке духовенства.

Ключевые слова: монастырские библиотеки, духовное образование, церковно-приходские школы, брат-библиотекарь.

Ivaniuk I.A. ROLE OF MONASTERIES AND MONASTIC LIBRARIES OF KYIV IN THEOLOGICAL EDUCATION IN LATE XIX – EARLY XX CENTURY

The article reveals the process of formation of the monastic schools, which is associated with educational reforms that took place in the Russian Empire in the nineteenth century. Special attention is paid to the role of monasteries and monastic libraries of Kyiv in the spiritual education of laymen and professional training of clergy.

Keywords: monasteries, monastic libraries, spiritual education, book collections.

УДК 94 (477.5) «1734-1750»

С.А. Ланшин

**КАДРОВА ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ-ГЕТЬМАНЩИНІ
У 1730–1750-х РОКАХ**

На основі комплексу джерел та літератури автор аналізує особливості призначення кадрів на державні посади в Україні як складову інкорпораційної політики Російської імперії у 1730–1750-х рр.

Ключові слова: правління гетьманського уряду, інкорпорація, політична влада, державні посади.

Наступ російського уряду на автономні права України, як свідчить аналіз політичних та економічних відносин України з Російською імперією у XVIII ст., супроводжувався обмеженням прав українського народу, посиленням централізації, русифікації, використанням його людських та матеріальних ресурсів. Функціонування Правління гетьманського уряду (далі – ПГУ) у 1734–1750 рр. характеризувалося комплексом інкорпораційних заходів, спрямованих на підпорядкування вищих державних органів Гетьманщини загальноімперським владним структурам, асиміляцію цих органів до державної влади Російської імперії.

Функціонування ПГУ та інкорпораційні заходи Російської імперії привертала увагу дослідників, зокрема М. Грушевського, І. Джиджори, О. Лазаревського, Л. Мельника, В. Смолія.

Проте системний аналіз питання призначення на державні посади у період функціонування ПГУ відсутній.

Ліквідовуючи у 1734 р. інститут гетьманства і запроваджуючи колегіальне управління Гетьманщиною за переважаючою участю російських представників, російський уряд великого значення надавав кадровій проблемі, що пояснюється необхідністю підтримки імперського курсу з боку державних службовців Гетьманщини. Тому впродовж досліджуваного періоду російський уряд контролював кадрову політику і активно в неї втручався.

Адміністративно-політичний характер функціонування ПГУ визначала «Інструкція Її Імператорської Величності, якою необхідно керуватися Правлінню Гетьманського уряду до майбутнього обрання гетьмана», видана 31 січня 1734 р. В питаннях кадрової політики інструкція рекомендує голові ПГУ О. Шаховському «...вивчати, хто з старшини та козаків до Нас та нашої політики лояльний і які посади вони можуть займати у випадку звільнення полковницьких та старшинських посад» [1, с. 369].

Окремо О. Шаховському доручалося контролювати, щоб кандидати на посади і великоросійські адміністратори-члени ПГУ, ГВС були достойними особами і переконували б українське населення у перевагах участі великоросіян в управлінні Гетьманщиною: «...щоб малоросійський народ великоросіянами був задоволений і звикав до їхнього правління» [1, с. 370].

В інструкції ґрунтовно визначено питання призначення на посади старшини. Так, вона вимагає проводити вибори на посади генеральної, полкової та сотенної старшини згідно з пунктом 3 «Рішучих статей»: «...обирати генеральну старшину, полковників, полкову старшину та сотників вільними голосами за давнім звичаєм серед знатних та вірних Імператриці осіб, від яких козакам і посполитим образ та розорення не було. На посади генеральної старшини і полковників обирати двох-трьох кандидатів і надсилати прохання про призначення до Її Імператорської Величності». Повноваження гетьмана призначати полкову старшину і сотників переходили до ПГУ: «...на вакантні посади полкової старшини та сотників обирати з загальної ради двох-трьох кандидатів з додаванням думки, хто з них гідний обійняти цю посаду» [1, с. 369–370].

З початку XVIII ст. і впродовж досліджуваного історичного періоду уряд Російської імперії зберігав за собою право контролю за кадровою політикою Гетьманату та, більше того, активно в неї втручався. Так, в «Рішучих статтях» Д. Апостола закріплювалося положення, згідно з яким право призначення на посади генеральної старшини належало імператору. Українському реґіментареві лише надавалося право представляти кандидатів для затвердження в Санкт-Петербурзі. Інструкція міністру-резиденту Ф. Наумову та «Рішучі статті» гетьмана Д. Апостола дозволяли обрання полковників та інших чинів «вільними голосами», але існували певні обмеження: «вільними голосами» обирали 2-3 кандидатів, які повинні були обов'язково характеризуватися вірністю імператриці [2, с. 306–307].

Після смерті Д. Апостола вирішальне слово при затвердженні представлених полковою старшиною кандидатур перейшло до Голови ПГУ. До того ж, у цей час поширилася практика прийняття рішень з кадрових проблем безпосередньо у вищих владних інстанціях імперії.

Пункт 5 «Інструкції ПГУ» відновив порядок, визначений Петром I в указі від 22 січня 1715 р., а саме двоступеневі вибори: спочатку «вільними голосами» обирали 2-3 кандидатів, з яких Голова ПГУ таємно обирав та рекомендував одного «заслуженого, знатного і вірного», й тільки православних; рекомендованого Головою ПГУ кандидата на посаду генеральної старшини й полковників затверджував імператор, а кандидатів на посади полкової старшини й на сотницькі уряди – одноосібно Голова ПГУ [1, с. 369–370].

Компетенція звільняти з посади генеральної старшини й полковників належала російському уряду за донесенням Голови ПГУ. Полкову старшину й сотників міг звільняти одноосібно Голова ПГУ.

У зв'язку з побоюваннями уряду Російської імперії можливих невдоволень та навіть протидій його діяльності було видано наказ генерал-лейтенанту князю О. Шаховському щодо призначення на посади лояльних до Російської імперії чиновників: «Малоросійських старшин, які були призначені при гетьмані Д. Апостолі, і не прийняли присягу, наказуємо Вам розглянути і визначити, хто призначений по заслугах і по достоїнству, тих до присяги привести, а тих, хто не достойний – відсторонити від займаних посад» [3, с. 388].

Справи щодо претендентів із додаванням думки Голови ПГУ відсилялися до Канцелярії малоросійських справ Сенату, яка патентом за підписом Її Імператорської Величності та відбитком державної печатки призначала службовця на посаду.

Наведемо кілька прикладів розгляду справ про призначення.

14 січня 1738 р. Голова ПГУ князь І. Борятинський отримав наказ Кабінету міністрів про те, що бунчуковий товариш Яків Якубович надіслав до Петербургу прохання про призначення його на місце старого Мануйловича на посаду генерального осавула. Я. Якубович додав до чолобитної атестат-рекомендацію від фельдмаршала Лассі. Кабінет міністрів наказав Голові ПГУ розглянути, чи придатний Я. Якубович на посаду генерального осавула і направити рекомендації до Петербургу [4, с. 67–69].

8 серпня 1740 р. «правитель» Гетьманщини І. Шипов писав, що «на місце генерального підскарбія Андрія Марковича надано кілька кандидатів, а генеральні, полкові та сотенні старшини обрали кандидатів: Київського полковника Танського та бунчукового товариша Якова Маркова (Марковича), сотника Прилуцького полку Григорія Стороженка». Голова ПГУ І. Шипов рекомендував призначити на посаду генерального підскарбія Якова Марковича, аргументуючи це тим, що сотник Г. Стороженко недостатньо досвідчений, а полковник Танський старий та володіє маєтностями [4, с. 367].

Призначення радників та асесорів до Вищих органів управління Гетьманщиною – ПГУ, ГВС, КМЗ та інших державних установ України-Гетьманщини – здійснювала Канцелярія малоросійських справ Сенату, а формування штату службовців було прерогативою Голови та членів ПГУ: «Службовці канцелярії (канцеляристи, підканцеляристи, копіїсти, архіваріус та ін.) повинні обиратися в колегії і від неї отримувати патенти на посаду» [5, с. 268].

У зв'язку зі зміною в системі призначення змінилася і процедура вступу на посаду. Замість присутності народних мас і урочистих поїздок до Петербургу генеральні чини запрошувалися до ПГУ для оголошення імперської грамоти і принесення присяги [6, с. 65]. Такий спосіб обрання створив певний компроміс між «малоросійськими правами» та «великоросійським державним правом».

Забезпечити підтримку центральної влади на місцях та відсторонити від влади «неугодних» полковників був покликаний наказ, виданий в 1737 р. «правителю» Гетьманщини князю І. Барятинському про відставку старих, хворих, недостойних старшин і призначення на їх місце [7, с. 169]. В результаті таких дій з 1737 р. посада полковника втратила характер «доживотней» (пожиттєвої – *С.Л.*) і цілком залежала від лояльності полковника або претендента на посаду до Російської імперії.

В грудні 1738 р. в Кабінеті міністрів було розглянуто донесення генерала О. Рум'янцева про те, що деякі старшини через хвороби та старість не можуть більше служити, а наказами визначено обрання здійснювати вільними голосами і представляти кандидатів. У зв'язку з війною обирати не було можливості, тому призначення малоросійських старшин і полковників на вакантні посади доручили особисто генералу О. Рум'янцеву [4, с. 505]. Генерал Рум'яцев визнавав, що порушує норму обрання кандидатів на вищі уряди, але обґрунтовував необхідність цього «військовим станом».

Незважаючи на суворе покарання за обрання на посаду непрофесійної особи (найтяжче з яких – втрата маєтностей), вибори відбувалися із значними порушеннями чинного законодавства та державних традицій. Архівні матеріали свідчать про особливо численні зловживання при проведенні виборів на посади за часів перебування на посаді генерального писаря О. Безбородька. Користуючись повною довірою Голови ПГУ О. Рум'янцева, О. Безбородько, зловживаючи своєю посадою, за хабарі роздавав державні та військові посади. Так, Яготинський сотник Купчинський у своєму донесенні на О. Безбородьку зазначав, що на посаду Новгородського сотника в 1738 р. О. Рум'янцеву рекомендували О. Пилатовича, але сотником було призначено Судієнко, який отримав посаду без виборів, лише тому, що витрачав на сотництво 1400 крб. та подарував О. Безбородьку 4 кафри горілки [9, с. 207].

Іншим порушенням призначення на посаду було обрання сотником Прилуцького полку сина Ігната Галагана – 23-річного Григорія Галагана [10, с. 48].

Архівні документи Ніжинського полку свідчать, що в 1746 р. уряд Російської імперії призначив на посаду полковника хлопчика Семена Кочубея, якому до повноліття залишалось 2 роки, й протягом цих років полк був без керівника [11, с. 306].

Подібне порушення зафіксовано й у Переяславському полку. Так, козаки, не бажаючи бачити сотником Лизакевича, який віднімав землі, чинив побори в судах, і посилаючись на право «за військовим» зразком обирати вільними голосами сотників, просили призначити на цю посаду військового канцеляриста Івана Лебеда або бунчукового товариша Григорія Іваненка. ПГУ, у свою чергу, пропонувало 3 кандидатури: І. Котляревського, Івана Згурікова, І. Пирятинського. Проте за підтримки генерал-фельдмаршала фон Гессена, графа О. Рум'янцева, генерального прокурора князя М. Трубецького та генерал-лейтенанта І. Бахметьєва на цю посаду Сенатом був призначений Давид Афендик [12, с. 41–43].

Отже, протягом досліджуваного періоду російський уряд узяв під контроль кадрову політику України-Гетьманщини. Незважаючи на те, що посади полкової старшини і полковників формально вважалися виборними, насправді кандидати на них визначалися ПГУ та полковниками під контролем уряду Російської імперії.

Компетенція звільняти з посад генеральної старшини й полковників належала російському уряду за донесенням Голови ПГУ, а полкову старшину й сотників міг звільняти одноосібно Голова ПГУ. Незважаючи на те, що посади полкової старшини і полковників формально вважалися виборними, на практиці кандидати визначалися ПГУ. Призначаючи на ключові посади лояльних до російського уряду осіб та ігноруючи давнє право козаків «вільними голосами» обирати старшину та полковників, уряд Російської імперії встановив тотальний контроль над вищими державними органами Гетьманщини та керівництвом полків і сотень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сборник Императорского Русского исторического общества. – Т. 108. – «Высочайше утвержденная секретная инструкция, данная ген.-лейтенанту кн. А.И. Шаховскому, по управлению Малою Россією». – 13 сентября 1734 г. – С. 369–371.
2. Лазаревский О. Описание старой Малороссии / О. Лазаревский // Киевская старина. – 1891. – Т. 2. – С. 306–307.
3. Полное собрание законов Российской империи – Т. IX. – № 6611 «Именной, данный генерал-лейтенанту князю Шаховскому «о даче в военное время Малороссийской генеральной старшине булавы и проч.». – 1734. – С. 388.
4. Сборник Императорского Русского исторического общества. – 1901. – Т. 111 «Бумаги Кабинета министров». – 526 с.
5. Сборник Императорского Русского исторического общества. – 1901. – Т. XII «Бумаги Кабинета министров» – 607 с.
6. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Ч. 5. «Упадок козаччини і українське життя» / 1708–1786 / М. Грушевський. – К., 1918. – 524 с.
7. Слабченко М. Центральные учреждения Украины XVII–XVIII в. / М. Слабченко. – Одесса, 1918. – 96 с.
8. Російський державний архів давніх актів. – Ф. 177. – Оп. 1. – Спр. 109 «Отпуски указов к генералу князю Ивану Борятинскому, находящемуся в Глухове при правлении Малороссийских дел». – 1737. – 207 арк.
9. Лазаревский О. Описание Старой Малороссии. – Т. 1. Стародубський полк / О. Лазаревський. – К., 1888. – С. 207.
10. Лазаревский О. Описание Старой Малороссии. – Т. 3. Прилуцький полк / О. Лазаревський. – К., 1888. – С. 48.
11. Лазаревський О. Описание старой Малороссии / О. Лазаревський // Киевская старина. – 1891. – Т. 2. – С. 306–307.
12. Модзалевський В. К истории отношений между великороссийскими офицерами и малороссийскими урядниками в XVIII в. / В. Модзалевський // Киевская старина. – 1905. – Т. 4. – С. 41–43д.

Лашин С.А. КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В УКРАИНЕ-ГЕТЬМАНЩИНЕ В 1730–1750-х ГОДАХ

На основе комплекса источников и литературы автор анализирует особенности назначения кадров на государственные должности в Украине как составляющую инкорпорационной политики Российской империи в 1730–1750-х гг.

Ключевые слова: правление гетманского правительства, инкорпорация, политическая власть, государственные должности.

Lapshin S.A. PERSONNEL POLICY OF THE GOVERNMENT OF THE RUSSIAN EMPIRE IN UKRAINE IN 1730–1750

On the basis of groups of sources and literature the author analyzes the features of personnel appointment to public office in Ukraine as part of incorporating policy of the Russian Empire in 1730-1750.

Keywords: Hetman's government, incorporation, political power.

УДК 911.37 (477.42:475)

О.М. Білобровець

ВИБОРИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ТА ДЕРЖАВНОЇ РАДИ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ: УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті розглядаються особливості проведення виборів на Правобережній Україні до вищих органів влади у Російській імперії – Державної Думи і Державної Ради, що виникли у результаті буржуазно-демократичної революції початку ХХ ст., та сутність виборчої політики польських політичних кіл краю.

Ключові слова: польський суспільний рух, виборча «волинська система», територіальне Польське Коло.

Одним із головних наслідків буржуазно-демократичної революції початку ХХ ст. було створення вищих органів влади – Державної Думи і Державної Ради. Найдіяльнішу участь у виборах взяли привілейовані верстви населення; активність проявили й політичні партії. Революція стала випробуванням програмних концепцій і реальної діяльності всіх політичних партій Росії, в тому числі й польських. Питання участі у виборах до Державної Думи, зокрема польського населення, висвітлювалися радянськими, українськими та зарубіжними істориками – В. Попиком, Т. Шахрай, З. Лукавським, Р. Юрковським [1]. Основним завданням даного дослідження є визначення особливостей проведення виборів на Правобережжі та сутності виборчої політики польських політичних кіл краю.

За характером діяльності головних політичних партій виділяються три напрямки польського суспільного руху: консервативний, націоналістичний та соціалістичний. До першого належали «угодовці», до другого – народові демократи, прогресивні демократи та християнські демократи, до третього – соціалістичні партії [2, арк. 12]. Найбільш активну участь у виборах до Державної Думи і Державної Ради взяли представники консервативного напрямку, серед яких були великі землевласники, буржуазія та інтелігенція.

Наприкінці ХІХ ст. загальна кількість поляків складала 20 млн. З них 50% знаходились під управлінням Росії, 20% – Пруссії, 20% – Австрії, 10% – в Америці [3, с. 41]. Учасники консервативного напрямку на Правобережній Україні активно включилися в політичні процеси, утворюючи низку політичних організацій і партій, які до культурних чи філантропічних завдань почали додавати суто політичні. Яскравим прикладом можуть служити організації «Зжешене» і «Кресове товариство політичне» (ТКП).

На початку свого існування обидва товариства ідейно наближалися одне до одного. Їхнім завданням було розбудити суспільну думку, матеріально і морально підтримати культурну діяльність польського населення. Девізом ТКП стало пробудження політичної думки, пошук правильного шляху через політичні дискусії [4, с. 17].

Дальший розвиток політичного життя змусив два товариства перейти від дискусій до діючої політики. Члени «Кресового товариства політичного» увійшли до складу існуючих політичних партій, переважно до партії кадетів.

Під час виборів до I Державної Думи «Польську конституційно-демократичну партію на Україні, Поділлі та Волині» очолював М. Вільчинський. На II з'їзді у Києві 25 лютого 1906 р. виникли розбіжності щодо вирішення аграрного питання в країні і союзу з російськими кадетами. Ці протиріччя сигналізували про зростаючу ідейно-політичну поляризацію польського суспільства і посилення впливів народових демократів. Згодом ця партія перейшла на позиції російських кадетів [5, с. 81].

«Зжешене» перетворилося на політичну партію з виразно оформленою політичною програмою, у якій було окреслено завдання польського кресового суспільства [6, с. 15]. Значна роль відводилась католицьким парафіям, які вважалися найнижчими суспільно-політичними одиницями, що об'єднували різні напрямки суспільної праці і ставили своїм завданням формування національної свідомості і розвиток польського суспільства [5, с. 80]. З початку